

Klasik İslam Tarihçilerinin Kalem Anlatısı*

Ziya POLAT¹

Öz: Dünya tarihi yazan klasik İslam tarihçileri, tarih anlatılarını külli yaratılış anlayışı çerçevesinde oluşturmuşlardır. Onlara göre tarih, sadece insanın değil Allah'ın yarattığı bütün varlıkların tarihidir. Tevhid temelli tarih dediğimiz bu anlayışın merkezinde insan olmakla birlikte klasik İslam tarihçileri zaman, gece ve gündüz gibi tarihin bazı temel kavramlarını açıkladıktan sonra eserlerine, yaratılan ilk şeyin ne olduğu sorusuyla başlamışlardır. Buna cevap olarak Hz. Peygamberden rivayet edilen ve birçok hadiste ifade edilen kalem, arş, su, nur ve karanlık gibi varlıkların yaratılış sırasını tartışma konusu yapmışlardır. Makalemizde Taberî (ö. 310/922), İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi klasik dönem İslam tarihçilerinin dünya tarihi olarak tasarladıkları eserlerinde konuyu nasıl ele aldıklarını karşılaştırarak tasvir edeceğiz. Diğer yandan konu hakkında yapılan tartışmalardan ziyade önemli olan klasik dönem İslam tarihçilerinin kalem hakkında böyle bir tasavvur oluşturmalarıdır. İslam medeniyeti açısından kalem ve yazının önemini ortaya koyan bu tasavvurun yeniden günümüze taşınması gerektiği kanısındayız.

Anahtar Kelimeler: Kalem, Klasik İslam Tarihçileri, yaratılan ilk varlık, yazı, Tevhid.

The Pen (Qalam) Narrative of Classical Muslim Historians

Abstract: The classical Muslim historians who wrote world histories composed their historical narratives within the framework of their understanding of universal creation. According to them history was the history of all beings that Allah had created and not just of the human being. Although the human being is at the centre of this understanding, which we call history grounded in the oneness of God, the classical Muslim historians, after having explained some basic concepts such as time, night and day, began their works with the question of what was the first created

* Bu makale 6-8 Mayıs 2013'te Bursa'da yapılan, II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresinde "İslam Tarihçilerinin Kalem Anlatısı" adıyla sunulan bildirinin kaynak, içerik ve isim bakımından geliştirilerek yayımlanmış halidir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ziyapolat@artuklu.edu.tr.

thing. As an answer to this question, they turned into a topic of discussion the order of the creation of beings such as pen, throne, water, light and darkness, which appeared in narratives about the Prophet and were expressed in some hadith. In our article we will describe in the form of a comparison how Muslim historians of the classical period like Tabari, Ibn al-Athir and Ibn Kathir dealt with the topic in their works, which they had designed as world histories. However, what is more important than the debates about the pen is the fact that the Muslim historians of the classical period formed such a concept about the pen. We are of the opinion that from the perspective of Islamic civilisation this concept, which establishes the importance of pen and writing, should be carried over into the present day.

Key Words: Pen, Classical Muslim Historians, the first-created being, writing, oneness of God.

I. Giriş: Tevhid Temelli Tarih Anlayışı

Modern tarih anlatısı seküler bir bakış açısıyla tarih anlayışını zaman ve mekân kavramları üzerine bina eder. Buna göre zaman ve mekânla sınırlı olmayan anlatılar tarih alanı içine girmediğinden değerlendirme dışı bırakılmışlardır (Ağarı, 2004: 71). Bu anlayış, tarihi maddi olanla sınırlandırdığı gibi gerçeklik kavramı üzerinden oluşturulan modern anlatılar da ilahi/aşkın olanı görmezden gelmişlerdir. Böylece dinî kaynaklardaki anlatılar zaman, mekân ve gerçeklik sınırları dışına çıkartıldığından devasa bir birikim yok sayılmıştır. Fakat postmodern süreçte maddi temeller üzerinden inşa edilen modern anlatıların gerçekliğinin kurgusal boyutu tartışma konusu edilmektedir. Böylece “gerçek, mutlak ve hakikat” gibi kavramlar üzerine bina edilen anlatıların da spekülatif olabileceği ve aynı veriler üzerinden çok farklı anlatıların yapılabileceği anlaşılmıştır (Opperman, 2006: 39). Dolayısıyla gerçeklikten ziyade oluşturulan anlatının bütünlüğü, kurgusu ve hitap ettiği kitleyi ikna etme kabiliyetinin önem kazandığı görülmektedir. Tarihçilik açısından gerçek, mutlak ve hakikat gibi kavramlarla alay edildiği bir dönemde, ironik de olsa bir yönüyle bizim gerçek ve hakikatimizi ifade eden klasik dönem İslam tarihçileri, varlık anlayışlarına göre bir evren ve tarih tasavvuru oluşturmuş ve tarih ilmiyle ilgili çalışmalarını bu anlayış üzerine bina etmişlerdir. Bu anlayışın bir bölümü tamamen ilahi/aşkın olanla bağlantılı olduğundan, bize göre zaman ve mekân ötesi bir hakikati içerdiğini görmekteyiz. Çalışmamız bu alanla ilgili olduğundan metodolojik olarak postmodern tarih kuramını da aşan bir çalışma olacak ve günümüz tarih anlayışının devre dışı bıraktığı klasik dönem İslam tarihi çalışmalarındaki bazı konuları yeniden gündeme taşıma çabasında olacaktır. Makalemiz, bu anlamda yapmayı düşündüğümüz genel bir çalışmanın küçük bir parçasını oluşturacaktır.

Çalışma dünya tarihi yazar Klasik İslam Tarihçilerinden Taberî (ö. 310/922) ve iki ardılıyla sınırlandırılacaktır. Çünkü konu çok geniş ve çetrefilli bir haldedir.

Klasik İslam tarihçilerinin tamamı değerlendirmeye alındığında çalışma başlı başına bir kitap oluşturacak kadar büyük bir hacme sahip olacaktır. Bunun yerine dünya tarihi yazan klasik İslam tarihçiliğinin merkezi şahsiyeti konumundaki Taberî ve onun takipçileri olan İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ve İbn Kesîr'de (ö. 774/1373) konunun tarihî süreç içerisinde nasıl geliştiği ve hangi noktaya vardığı ortaya konacaktır. Bu çerçevede İslam tarihçilerinin kalem algısını oluşturan ayetlere değinilmiş, söz konusu ayetlerin seçilmiş müfessirler tarafından nasıl yorumlandığı makaleyi besleyecek şekilde tasvir edilmiştir. Aynı şekilde, tafsilata girmeden yalnızca gerekli görülen yerlerde dipnotlar şeklinde hadislerin tahriri yapılmış ve sıhhatleri tartışılmıştır.

Klasik İslam tarihçileri dünya tarihlerini yazarken tevhid temelli bir tarih anlayışı geliştirmiş ve genelde Allah'ın yarattığı varlıkların tümünün tarihini, özelde de insanlık tarihini yazacak şekilde bir anlatı oluşturmuşlardır. İslam düşüncesinin varlık ve evren tasavvurunu net bir şekilde ortaya koyan tevhid temelli bu anlatının üzerine de insanlık tarihi inşa edilmiştir. Çünkü İslam tarihçileri için söz konusu olan Allah'ın fiilleri değil insanın eylemleridir. Fakat onlara göre bu eylemler ilahi iradedden bağımsız değildir.

Tevhid temelli tarih anlatısı ilk olarak neyin yaratıldığı tartışmasıyla başlar. Makalemizde eserlerini temel aldığımız Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi İslam tarihçileri yaratılan ilk şeyi tartışmakla birlikte bunun kalem olduğu konusunda genel bir kanaate varmışlardır. Bugün böyle bir tartışmanın niçin yapıldığını iyi bir şekilde irdelemek ve anlamak gerekmektedir. Söz konusu İslam tarihçilerine göre "Neden başka bir şey değil de kalem ilk olarak yaratılmıştır? Veya yaratılan ilk varlık gerçekten kalem midir?" sorularını sordüğümüzde cevabını alabileceğimiz yeterli sayıda çalışmanın olmadığını görüyoruz. Çünkü bu tür konular, yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerle tarih alanına girmediği düşüncesiyle inceleme konusu yapılmamıştır. Diğer yandan klasik İslam tarihçilerinin, yaratılan ilk varlığın kalem olduğu algısına sahip olmaları, sadece akıl yürütmelerinin bir sonucu olarak düşünülebilir mi? Herhalde İslam düşüncesinin özgünlüğünü ortaya koyan en önemli farklılık burada yatmaktadır. Çünkü Müslüman düşünürler, düşüncenin merkezine Kur'an ve sünneti yerleştirip akli süreci onun üzerine bina etmişlerdir. Nitekim sonraki sayfalarda konuyu detaylandırırken temel kaynakların ayet ve hadisler olduğu görülecektir.

Bu çerçeveden baktığımızda modern tarih anlatısının metodolojik öncelikleri konumuz açısından ikincil bir öneme sahiptir. Çünkü çalışma, çerçevesi bakımından ilahi/aşkın olanı içerdiği için, zaman ve mekânı bir yönüyle göz ardı edip klasik İslam tarihi kaynaklarından birkaçının konuyu ele alışlarını tartışacaktır. Böylece makalenin ana amacı klasik İslam tarihçilerinin konu hakkında oluşturdukları anlatıyı gündeme taşımak olacaktır. Bu yönüyle çalışmanın amacı modern tarihin kalem ve yazı hakkındaki anlatısı ile klasik İslam tarihçilerinin anlatısının karşılaştırması olmayacağı gibi ikisini mezcedip bir karışım ortaya çıkarmak da değildir. Yapılacak olan böyle bir çalışma çok farklı iki

alanı birbirine karıştıracağı gibi aynı zamanda bir tahrifat anlamına da gelecektir. Dolayısıyla amacımız, bazı klasik İslam tarihlerindeki kalem anlatılarını kendi dinamikleri üzerinden günümüz anlayışıyla yeniden değerlendirmek olacaktır.

II. Kavram Olarak Kalem

“Kalem nedir?” sorusunu sordüğümüzde hemen zihinlerimizde bu günkü şekli canlanıvermekte. Yani formu aklımıza gelmektedir. Nitekim insanlık tarihine baktığımızda yazma söz konusu olduğunda böyle olması gayet doğaldır. Çünkü somut nesnelere bahsediyoruz. Dokunabildiğimiz, tutabildiğimiz, kendisiyle somut nesnelere üzerinde çıktılar oluşturabildiğimiz bir nesneden bahsediyoruz. Fakat makale çerçevesinde düşündüğümüzde somut ve nesnel olanla yetinmenin doğru olmayacağı açıktır. İleriki bölümlerde bahsedileceği gibi ilgili ayet ve hadisler konuyu oldukça geniş bir şekilde ele almıştır. Buna rağmen kalemin somut bir tanımını yapmak faydalı olacaktır:

Kalem, Sözlükte “kısaltmak, kesmek, yontmak” anlamına gelen kaim kökünden türemiş bir isim olup “yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hale getirilen araç” demektir (Yavuz, 2001: 243).¹

Yaratılışından bugüne insanoğlunun birçok farklı nesneyi kalem olarak kullandığını biliyoruz. “Tarih öncesi çağlardan itibaren coğrafi bölgelere ve kullanılan yazı malzemesinin türüyle yapısına göre farklı biçimde kalemler geliştirilmiştir. Günümüze ulaşmış en eski yazı örneklerinden anlaşıldığına göre kil tablet, kurşun levha, bal mumu veya sert bir zemine kazılan yazılar için kemik, demir ve bronz gibi malzemelerden yapılmış, sivri uçlu tıg kalemler kullanılmıştır.” (Derman, 2001: 245). Kalem ile ilgili hikâyesi ifade edilen aşamalardan geçen insanoğlu, Allah’ın bilgisini verdiği bu nesneyi zaman içinde geliştirerek bugün ulaştığı noktaya kadar getirmiştir. Bugün, kalemin geçmişinin, günümüze ulaşan yazılı nesnelere çok daha öncesine dayandığı söylenebilir. Fakat bu sürecin tekâmül çerçevesinde birkaç bin yıla uzandığı ve çok da bilinmeyen bir tarihi olduğu anlaşılmaktadır.

Kalemin tarihi yazının tarihinden eskidir. Ne kadar eski olduğunu anlamak için işaret parmağınize bir bakın. Toprağa ya da kuma, atalarımızın bu parmaklarıyla ilk işareti çizdiği zamanların, tarihin başlangıcı saydığımız yazının icadından bin yıllar öncesi olduğunu siz de fark edersiniz. Parmaklarımızın yerini alan kalemin yazıyla birleşmesi, Sümerlerin düzgün tabletler üzerine yazmak için çivi ve keskin objeleri kullanmasına rastlar. Parmak ve çividen sonrası; kamış fırçalar, şimşir veya levhalar, fildişi kalemler, kuş tüyleri, mürekkepli kalem, kurşunkalem, tükenmez kalem, daktilo, klavye ve gözler diye günümüze gelir (Uludağ, 2016).

¹ Kapsayıcı olmasından dolayı bu tanım tercih edilmiştir. Kalem kavramının ayrıntılı tanımları için bkz. İsfahâni, 2012: 865; İbn Manzûr, 1999: 290-291; Tehânevî, 1996: 1195-1197.

İnsan açısından düşündüğümüzde kalem, duygu ve düşünceleri semboller aracılığıyla metin haline dönüştürüp görünür kılmaya yarayan bir nesne olarak ifade edilebilir. Yani asıl olan kalemi bir araç olarak kullanan insandır. İnsanoğlu duygu ve düşüncelerini kalıcı kılabilmek için araç olarak kalemi, sembol olarak da yazıyı icat etmiştir. İnsanın, insan olma vasıflarını tezahür ettiren bu iki araç, âdemoğlunun tarih boyunca yaptığı en büyük icatlardır denebilir. Fakat Alak Suresi'nin ilk beş ayetine baktığımızda, kalemin ve yazının insanın kendi başına bulunduğu icatlar olmadığını, Allah'ın keremiyle (cömertliğiyle) bunları ona öğrettiğini görüyoruz. Allah, insana, kalem ve yazı bilgisini vahiy veya ilhamla vermiş, insanoğlu da ondan istifade ederek bu hasletleri geliştirmiştir (Mevdudi, 1996: 181). Yani kalem ve yazı, insan ürünü olmaktan ziyade ilahi bir lütuftur. İnsan bu lütufla kendisi ve kendisinden sonra gelecekler için büyük faydalar oluşturur (Râzî, 1981: XXX, 77). Nitekim bir hadiste Ayrıca kalem ifadesinin gönderilen ilk vahiyde yer alması bu lütfun azametini ve önemini göstermektedir. Elbette bütün her şey Allah'ın lütfu sayesinde insana verilmiştir, fakat kaleme ve yazıya yapılan vurgu insanoğlu açısından onların önemini daha da arttırıyor. Kalem ve yazı, insan varlığının ayrılmaz parçaları olarak varlıklarını devam ettiriyorlar. Nitekim günümüzde kalemsiz ve yazısız bir hayat tasavvur etmenin imkânsızlığı ortadadır.

Allah'ın ezeli ilminde bilgisi olan kalem, sadece maddi anlamda bizim kullandığımız kalem değildir. İnsanoğlunun kullandığı kalem belki hadislerde ilk olarak yaratıldığı ifade edilen kalemin prototipidir. İslam bilginleri bu anlamda kullandıkları kalem kavramı için ayrı bir tanım kullanmışlardır:

Dinî bir terim olarak kalem “kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilâhî kalem” diye tanımlanabilir (Yavuz, 2001: 243-244).

Bu tanıma göre klasik İslam tarihi kaynaklarında, özellikle hadislerde, kalem manevi bir unsur olarak algılanmıştır. Kalem hakkında Hz. Peygamberden aktarılan ifadeler, İslam tarihçilerinin “yaratılan ilk varlık kalemdir” anlatısının; kalem ifadesinin geçtiği ayetlerin tefsirlerinde ise müfessirlerin tefsirlerinin temelini oluşturmuştur (Taberî, 2001: XXIII, 141-8; Kurtubî, 2006: XXI, 136-7; Râzî, 1981: XXX, 77-8). Maddi olmayan bu kalem adeta hadislerde Allah'ın emirlerini anlayan ve onu yerine getiren bir varlık olarak anlatılmıştır. Muhtemelen burada “bir şeyin olmasını istediğinde ona sadece “Ol!” der ve o (şey hemen) oluverir” (Yasin, 82) ayetine göndermede bulunmaktadır. Nitekim hadislerde geçen ifadelere göre Allah ile kalem arasında bir diyalog geçmiş ve kalem aldığı emir gereği kıyamete kadar olacakları yazmıştır. Yazma işlemini tamamlayan kalem Allah tarafından damgalanmış ve kıyamete kadar bir daha bir şey söylememiştir. Böylece aldığı emri yerine getirip görevini tamamlayan kalem kıyamete kadar bir daha yazamayacaktır (İbn Kesir, 1994: 8030). Kıyametten sonra kalemin göreviyle ilgili naslarda herhangi bir ifade geçmediği için yazıp yazmayacağını bilemiyoruz.

III. Yarattılan İlk Varlık

Kalemle ilgili tanımlara kısaca değindikten sonra asıl konumuz olan klasik dönem İslam tarihçilerinin yarattılan ilk varlıkla ilgili tartışmalarına geçebiliriz. Genel olarak değerlendirildiğinde bu minvaldeki tartışmaların kalem, arş, su, gece-gündüz ve nur gibi kavramlar etrafında yapıldığı görülmektedir. Çünkü hem Hz. Peygamberden rivayet edilen hadislerde hem de ilk müfessirlerin konuyla ilgili ayetlerin tefsirinde yaptıkları yorumlarda, bunların tümüne çeşitli atıflar yapılmaktadır (Taberî, 2001: XXIII, 141-8; Kurtubî, 2006: XXI, 136-7; Râzî, 1981: XXX, 77-8). Mesela konuyu tartışırken Taberî'nin rivayet ettiği temel hadisler şunlardır:

A-Allah, ilk önce kalemi yarattı, sonra kaleme yaz, diye emretti, kalem de olup bitecek her şeyi yazdı. Müellif Ubade b. Sâmit'ten aktardığı bu hadisi sahih ve makul diye ifade etmiştir (Taberî, 1991: 38; Buhârî, 1959: VI, 92; Tirmizî, 1996: V, 348; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXXVII, 378-379).²

B-İbn Abbas'tan aktardığı başka bir hadis şöyledir: "Allah ilk önce kalemi yarattı, ona her şeyi yazmasını emretti." Bu hadis başka senetlerle de rivayet edilmektedir (Taberî, 1991: 38; İbn Ebî Şeybe, 2004: XIII, 47; Beyhâki, 2003: IX, 4).³

C-Bizzat İbn Abbas'tan rivayet edilen bir ifade de şudur: Allah ilk önce kalemi yarattı, ona: Yaz, dedi, kalem: Ey Rabbim! Ne yazayım? diye sordu. Allah: Kaderi yaz, diye emretti. Kalem o vakitten başlayıp kıyamet kopuncaya kadar olacak şeyleri yazdı (Taberî, 1991: 39; Beyhâki, 2003: IX, 4-5; Taberî, 2001: XXIII, 141).⁴

D-Ubade b. Sâmit tarihiyle şöyle bir hadis daha rivayet eder: Yüce Allah, ilk önce kalemi yarattı, ona yaz, diye emretti, kalem: Ey Rabbim! Ne yazayım? diye sordu. Allah ona: Kaderi yaz, dedi. Kalemde hemen olan ve ebediyete kadar olup bitecek şeyleri yazdı (Taberî, 1991: 38-39; Tirmizî, 1996: IV, 29; Ebu Dâvud, 2009: VII, 86; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXXVII, 381; Beyhâki, 2003: X, 344).⁵

² Tirmizî aynı sayfada bu hadisin Hasen, Sahih ve Graib olduğunu ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in müsnedini tahkik eden komisyon ilgili dipnotta bu hadisin sahih, isnadının da hasen olduğunu ifade etmişlerdir.

³ İbn Ebî Şeybe'nin eserini tahkik eden muhakkik ilgili dipnotta ravilerden Muaviye b. Salih üzerinde ihtilaf olduğunu ifade etmiştir. Mesela Zehebî (1956: II, 176) bu şahısla ilgili olumlu ifadeler kullanmış, ilmîni ve doğruluğunu övmüştür.

⁴ İbn Abbas tarafından rivayet edilen bu hadisin Beyhâki'deki sened zincirinde bulunan beş ravinin dördüne ulaşabildik. Bu ravilerin değerlendirilmesi şu şekildedir: Muhammed b. Ali b. Duhaym; Zehebî (2006: XII, 147) raviyi sika olarak nitelemiştir. Vaki' b. Cerrah; İclî (1984: 464) tarafından sika olarak kabul edilmiştir. Ebu Zibyan; hadis münekkitleri (Râzî, 1952: III, 190) tarafından olarak nitelenmiştir. İbrahim b. Abdullah; İbn Hibbân (es-Sikât, 1973: VIII, 88) ona sika raviler arasında yer vermiştir. Ulaştığımız ravilerin tamamının sika olmasından dolayı hadis sahih olarak değerlendirilebilir.

⁵ Tirmizî sonraki sayfada bu hadisin bu yolla Graib olduğunu ifade etmiştir. Tirmizî'nin muhakkiki ilgili dipnotta Abdülvahid b. Süleym'den dolayı hadisin senedinin zayıf olduğunu ifade etmiştir. Ebû Dâvud ise hadisle ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Bu onun metodu gereği hadisi Sâlih kabul ettiği anlamına gelmektedir (Özşenel, 1998, 181). Müsned'in muhakkikleri hadisin sahih fakat isnadının Abdullah b. Lehîa'dan dolayı zayıf

Taberî bu hadisleri aktardıktan sonra İbn Abbas'tan ve başkalarından bu anlama gelecek birçok söz rivayet ederek konu hakkındaki kanaatini pekiştirir.⁶ Bu sözler, ya yukarıda geçen hadislerin farklı rivayetleri (Taberî, 1991: 39-40) ya da ilk dönem âlimlerinin bu hadislere dayanarak yaptıkları çeşitli yorumlardır. Ardından müellif konuyu tartışmak için ilk olarak hadisleri, peşinden bu konuda söz söylemiş ve hadislerle paralel olanların görüşlerini, sonra da kalemin yaratılan ilk varlık olduğu görüşüne muhalif olanların sözlerini aktarmış, en sonda da kendi düşüncelerini ifade etmiştir. Mesela kalemin yaratılan ilk varlık olduğu düşüncesine muhalif olanlardan bir kısmı Allah'ın ilk olarak nuru ve karanlığı yarattığı görüşündedir:

Ebu İshak'tan "Allah ilk önce nur ile karanlığı yarattı, bundan sonra onları birbirinden ayırdı, birini karanlık bir gece diğerini aydınlatıcı, her şeyi gösteren gün yaptı" (Taberî, 1991: 40).

Taberî bu rivayeti aktardıktan sonra söz konusu ifadelerin doğru olmadığını, İbn Abbas'tan rivayet edilen "Allah ilk olarak kalemi yarattı" hadisinin daha doğru olduğunu beyan eder (Taberî, 1991: 40). Çünkü ona göre bu ifadeler, herhangi bir nassa dayanmadan yapılan yorumlardır. Durum böyle olsa da Taberî'nin görüşü aşağıda aktarılan rivayetlerle çelişir görünmektedir:

Mücahid'den şunu rivayet eder: Ben, İbn Abbas'a: Bir kitle kaderi inkâr ediyor, yalanlıyor, dediğimde, İbn Abbas bana şunları söyledi: Onlar, Allah'ın Kitabını yalanlıyorlar, ben onların saçlarından yakalar ve silkerim, Yüce Allah hiçbir şey yaratmadan önce arşı üzerinde bulunuyordu, o ilk önce kalemi yarattı, kalem kıyamete kadar olup bitecek nesne ve hadiseleri yazdı, insanlar ancak önce takdir edilmiş olan kadere uygun olarak iş görürler, hareket ederler (Taberî, 1991: 41; a. mlf., 2001: XXIII, 146).

Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. (Hud 7)İbn İshak bu ayeti tefsir ederken şöyle demektedir: Durum, yüce

olduğunu ifade etmişlerdir. Buhârî (1959: V, 182-183) bu şahsın Mısır Kadısı olduğunu ifade eder. Olumsuz herhangi bir ifade kullanılmakla birlikte söz konusu şahsın 174 yılında öldüğünü ve ölmeden 4 yıl önce evinin yakıldığını yazar. Ebu Dâvud Sünen'inde aktarılan sened zincirine göre ravilerin durumu şöyledir: Cafer b. Müsafir; Râzî (1952: II, 491) onun için şeyh tabirini kullanır. Hadis literatüründe şeyh tadil lafızları arasında yer alır fakat güvenilirliğin en alt seviyesini oluşturur. Şeyh kavramı için bkz: (Özçelik, 2017: 206). Yahya b. Hassan; İclî (1984: 470) onu sika ve güvenilir olarak kabul etmiştir. Velid b. Rebah; Hadis münekkidler (Râzî, 1952: IX, 4) bu şahıs için tadil lafızlarından olan Salih tabirini kullanmışlardır. Ebu Dâvud et-Tayâlisî; münekkidler (İbn Hacer, 1909: IV, 182) tarafından sika olarak kabul edilmiştir. İbrahim Ebi Able; hadis münekkidler (İbn Hacer, 1909: I, 142) tarafından sika kabul edilmiştir. Salim b. Ebi Hafsa; İbn Maîn (Râzî, 1952: IV, 180) tarafından sika kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere bu hadisin senedinde yer alan ravilerin güvenilir olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla hadisin sahih olduğu söylenebilir.

⁶ Makalenin temelini oluşturan dört hadisin ikisi Ubâde b. Samit ikisi de İbn Abbas tarihiyle gelmiştir. Farklı hadis kaynaklarında çok farklı şekillerde rivayet edilen hadislerin tümünün tahriri kabul edilmelidir ki makalenin sınırlarını aşacaktır. Yine de kaynaklar genel anlamda değerlendirildiğinde hadislerin metinlerinde çok az farklılık olmakla birlikte genel anlamda sahih kabul edildikleri fakat sened zincirlerindeki bazı ravilerin sorunlu olmalarından dolayı isnadlarının tartışmalı olduğu görülmüştür. Buna rağmen muhaddisler Ubâde b. Samit ve İbn Abbas tarihiyle gelen kalem hadislerinin diğerlerinden daha sağlam olduklarını ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Özşenel, 1998: 179-182.

Allah'ın tavsif ettiği gibi olup, Allah diğer mahlûkları yaratmadan önce üzerinde arş bulunan sudan başka hiçbir şey mevcut değildi, bu esnada Yüce Allah arş üzerinde bulunuyordu. O, her mahlûktan önce nur ile karanlığı yarattı (Taberî, 1991: 41).

Bu rivayetleri aktardıktan sonra Taberî “Allah arşı üzerinde iken ilk önce kalem yarattı” ifadesindeki “Allah arşı üzerinde iken” kısmının fazlalık olduğunu asıl olanın “Yüce Allah ilk önce kalem yarattı” şeklindeki cümle olduğunu söylemektedir. Yukarıda birbiriyle çelişir gibi görünen ve İbn Abbas’tan aktarılan iki farklı rivayetten “ilk olarak kalem yaratıldı” ifadesini Taberî hadis, diğerini ise başkaları veya İbn Abbas tarafından yapılan yorum olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla Taberî’ye göre Allah’ın peygamberi olması bakımından sözün doğruluğunu ve hakikati en iyi bilen odur. Müellife göre Hz. Peygamber hiçbir şeyi istisna etmeden (arş, su ve başka şeyler), yani Allah tarafından hiçbir mahlûk yaratılmadan önce, kalemin yaratılan ilk varlık olduğunu söylemiştir (Taberî, 1991: 42). Taberî’yi bu sonuca ulaştıran Abdullah b. Abbas’tır diyebiliriz. Çünkü en çok hadis rivayet eden sahabilerden biri olan Abdullah b. Abbas, aynı zamanda tefsir ve fıkıh ilimlerinin büyük otoriteleri arasında ifade edilmektedir (Çakan ve Eroğlu, 1988: 76). Taberî, onun bu özelliklerini göz önünde bulundurarak hem rivayet ettiği hadisleri hem de konuyla ilgili söylediklerini önceler ve onun görüşleri doğrultusunda fikir beyan eder. Kısaca yapılan bütün tartışmalara rağmen kalemin yaratılan ilk varlık olduğu konusunda Taberî’nin kesin bir kanaate vardığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada söz konusu edilen diğer müellif İbnü'l-Esir, Taberî’den yaptığı nakillerle yaratılan ilk şeyin kalem olduğu düşüncesine katılmaktadır. Öyle ki görüşlerine katıldığı için konuyu tümüyle Taberî’den özetlemiş, onun ifadeleri hakkında herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Hatta bu kanaatini bir adım ileri taşıyarak yaratılan ilk varlık kalem ise ikinci varlığın kaynaklarda tartışıldığı üzere arş, su, nur veya karanlık değil, aksine kalem tamamlayan bazı unsurların yaratılmış olması gerektiği düşüncesini ileri sürer. Müellif konu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder:

Bana göre bu husus üzerinde biraz düşünmek gerekir, çünkü az önce “Allah'ın ilk yarattığı şeyin kalem olduğu ve ona kıyamete kadar olup bitenleri yazmasını emrettiği” konusu geçti. Sonra ise bu faslın başında: “Allah'ın kalemi yarattığı ve ona kıyamete kadar olup bitenleri yazmasını emrettiği, sonra da bulutu yarattığı” ifade edildi. Şu bir gerçektir ki, yazı yazmak için önce bir alete ihtiyaç vardır, bu alet ise kalemdir. Ayrıca yazının yazılacağı bir şey daha gereklidir ki, bu da “Levhi mahfuz”dur. Aslında kalemden sonra ikinci olarak “Levh-i mahfuzsun zikredilmesi gerekirdi. Gerçi işin doğrusunu en iyi bilen Allah'tır, fakat “Levh-i mahfuz”un yaratılışının kalemden sonra zikredilmemesi, belki de mülâzemet (kalem ile üzerine yazılacak olan şeyin birbirini gerektirdiği esasından) hareketle lafzın manasından

anlaşılacağı düşüncesine dayanmaktan ileri gelmektedir (İbnü'l-Esîr, 2008: 14-15).

Yani İbnü'l-Esîr diğer Taberî'nin düşüncesini geliştirerek bir sonraki safhaya taşıyarak klemi, yazı ve üzerine yazılacak unsurla birlikte zikretmiştir. Böylece İbnü'l-Esîr'e göre yaratılan ilk varlık kalem olduğu gibi hemen sonrasında yaratılanların ilk olanı tamamlaması gerektiği düşüncesindedir. Dolayısıyla müellif, mefhumu muhalifinden giderek, eğer yazı ve üzerine yazılan bir şey varsa zorunlu olarak kalem de vardır, demektedir. Böylece yazının yazılmasından önce ilk olarak kalem yaratılmış sonra da kalemin üzerine yazılacağı unsur veya unsurlar yaratılmıştır. Böylece Hz. Peygamberin hadiste ifade ettiği şekilde kalem de Allah'ın emriyle kıyamete kadar olacak şeyleri yazmaya başlamıştır. Dolayısıyla kalemden önce yaratılan herhangi bir şey olmadığı gibi ondan sonra yaratılanlar da hadiste ifade edildiği gibi kalemin görevini yaparken ihtiyaç duyacağı şeylerdir. Bunlar da yazı ve levha türünden maddi veya manevi bazı unsurlar olmalıdır. İbnü'l-Esîr bunları kalemden sonra zikretmesini, klemi tamamlayan zorunlu unsurlar olmasına bağlamaktadır. Yani kalem varsa zaten yazı ve üzerine yazılacak bir şey de mutlaka vardır veya olmalıdır demektedir.

Makalede tartışılan son müellif İbn Kesîr, yaratılan ilk varlık konusundaki ihtilafı kabul etmekle birlikte diğer iki müelliften farklı düşünmektedir. Onun itirazına temel teşkil edecek hadisler şunlardır:

Ümran b. Husayn'ın rivayet ettiği bir hadiste şöyle denilmektedir: “Allah vardı. Ondan önce hiç bir şey yoktu. Arş'ı da su üzerinde idi. Zikirde her şeyi yazdı, sonra da gökleri ve yeri yarattı” (İbn Kesîr, 1994a: 6; Buhârî, 2002: 789; İbn Hibban, 1991: XIV, 11).

“Zikirde her şeyi yazdı” ifadesinden kalem anlamı çıkarılabilir. Fakat bu ibare arş ve sudan sonra ifade edilmektedir. Dolayısıyla kalem bu ikisinden sonra yaratılmış olmaktadır. İbn Kesîr bu düşüncesini şu hadisle teyit etmektedir:

Müslim, Abdullah b. Amr b. As'tan rivayet etti ki; Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah, göklerle yeri yaratmadan 50.000 sene önce yaratıkların kaderini yazdı. Arş'ı da su üzerindeydi (İbn Kesîr, 1994a: 6; Müslim, 2006: II, 1225; el-Beğâvî, 1983: I, 123).

İbn Kesîr, bu hadisi diğerini desteklediği için görüşüne kesin bir delil olarak almakta ve kaderin yazılmasının, Arş'ın yaratılmasından sonra olduğunu söylemektedir. Kaderin yazılması dolaylı olarak kalemin yaratılması anlamına gelmektedir. Böylece kalem Arş'tan ve sudan sonra yaratılmış olmaktadır. İbn Kesîr, ihtilafları kabul etmekle birlikte cumhur-u ulemanın da bu görüşte olduğunu ifade etmektedir. Öyleyse bu durum diğer müelliflerin rivayet ettiği “Allah ilk olarak klemi yarattı” hadisiyle çelişmektedir. İbn Kesîr, çelişkiyi gidermek için de bu cümleyi “kalemin bu âlemdeki ilk yaratık olduğu” şeklinde anlamak gerektiğini ifade ederek kendine göre sorunu çözmektedir (İbn Kesîr, 1994a: 6). Ama bu yorum dikkate alındığında kalemin Allah'ın emrini yerine

getiren boyutu gözden kaçmaktadır. Allah'ın emrinin hitabı olan ve yaratıldığı andan kıyamete kadar her şeyi yazan bir kalemin sadece maddi ve bu dünyayla sınırlı olduğunu söylemek onu basite indirgemektir. Belki İbn Kesîr'in bu ifadesi, manevi âlemde yaratılan bu kalemin Allah'ın emrine mazhar olduktan sonra bu dünya ve insanla ilgili bilgileri yazıya döktü, şeklinde yorumlanabilir. Yani onun varlığı ve yaratılması değil, yaptığı iş bakımından bu dünya ile sınırlandırmak yukarıda ifade edilen hadislerle daha yakın bir yorum olarak kabul edilebilir.

Aslında İbn Kesîr'in bu ve yukarıdaki diğer ifadelerini değerlendirdiğimizde yine de her üç müellife göre yaratılan ilk mahlûkatın kalem olduğu sonucuna varabiliriz. Eğer kastettiğimiz sadece bu dünyayla sınırlı bir kalem değilse – ki hadisteki ifadelerden bu anlaşılmaktadır – ve Allah'ın ezeli ve ebedi bilgisini yazan bir kalem bahsediyorsak, arş yaratılmadan önce onun bilgisinin de yazılmış olması gerekmektedir. Demek ki kalem bir yönüyle sembolik de olsa Allah'ın iradesinin ve/veya bilgisinin vasıtası olmaktadır. Çünkü yaşanmış, şimdi ve yaşanacak olan her şey kalem aracılığıyla kayda geçmiş, vakti geldiğinde de tecelli etmiş ve edecektir. Bütün bunlar da “ol” (Yasin, 82) emri çerçevesinde meydana gelmektedir (Schick, 2011: 18). Neticede asıl olan yaratılan ilk varlık olması bakımından kalemin işlevine yapılan vurgudur. Bu da kalemin önemini ve İslam medeniyeti açısından ifa ettiği fonksiyonun büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

IV. Kalemin Mahiyeti

Klasik İslam tarihçilerinin yaratılan ilk varlık olan kalemle ilgili genel tasvirlerini aktardıktan sonra şimdi de bu kalemin nasıl olduğu konusunda bazı değerlendirmelerde bulunmak gerekmektedir.

Naslardan anlaşıldığına göre iki çeşit kalem vardır. Biri insanların öğretim ve öğrenim vasıtası olarak kullandıkları maddî kalem, diğeri ise ilâhî veya manevî kalemdir (Yavuz, 2001: 244).

Klasik İslam tarihçileri, yaratılan ilk varlık olarak kalemin nasıl olduğuyla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamalarına rağmen, anlatımlarında manevi boyutta olan bir kalem vurgusunu ön plana çıkarmışlardır. Çünkü hadislerde daha çok Allah'ın hitabına mazhar olan, kaderi ve kıyamete kadar olacakları yazan bir kalem bahsediliyor. Böyle bir kalemin maddi olmaması gerekir:

İbn Asâkîr, Ebu Hüreyre'den nakleder. O; Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu duydum, demiştir: “Allah'ın yarattığı ilk şey, kalemdir. Sonra Nûn'u yaratmıştır. Nûn divittir. Sonra ona; yaz, dedi. O; ne yazayım? deyince, ecel veya eser veya rızık veya amelden olan veya olacak her şeyi yaz, dedi. Ve kıyamet gününe kadar olacakları yazdı. İşte Allah Teâlâ'nın: «Nûn. Kaleme ve onunla yazılanlara andolsun ki,» kavlinin mânâsı budur. Sonra kalemin üstünü damgaladı ve o, kıyamet gününe kadar bir daha bir şey söylemedi. Sonra akli yarattı ve izzetim hakkı için sevdiğim kişilerde seni mükemmel kılarım

kızdığım kişilerden de seni eksiltirim, dedi” (İbn Kesîr, 1994b: 8030; Beyhâkî, 2003: IX, 4-5).

Taberî ve İbnü'l-Esîr'in aktarmadığı bu hadis akıllı söyleneni anlayan ve onu yazıya aktaran bir kalemde bahsediyor olsa bile bildiğimiz anlamda bir akıl ve anlayıştan bahsetmek doğru olmayacaktır. Hadisten bu anlamlar çıkarılabilir de mecaz olarak yorumlanmalıdır. Çünkü kalem canlı değil sadece yazmak için bir nesnedir. Yazı aracı olarak kalemin hitap edilmeye ve yöneltilen hitaplara cevap vermeye elverişli olması imkânsızdır. Bundan dolayı kalemle kastedilen şey meydana gelecek olayların bir şekilde yazılmasıdır (Râzî, 1981: XXX, 78; Yavuz, 2001: 244). Bunun böyle olup olmadığını bilemeyiz ama yukarıda da aktardığımız gibi Allah'ın ol demesiyle her şey kendiliğinden olur. Eğer bütün her şey Allah'ın ol emrine icabet ediyorsa ilk olarak yarattığı kalemin de bu emre uymasından daha doğal bir şey olamaz. Dolayısıyla tarihçilerin aktardığı hadisle paralel olan bu hadis de kalemin manevî olmasıyla ilgili genel kanaati desteklemektedir. Nitekim yukarıda kalemin ilahi ve dini yönünü ön plana çıkaran tanım da bu paraleldedir. Bu hadiste dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta kalemle aklın aynı hadiste zikrediliyor olmasıdır. Demek ki kalem ve akıl âdemoğlu için birbirini tamamlayan iki önemli araçtır. Nitekim Tehânevî de kalemi akılla ilişkilendirerek soyut bir anlam vermekte böylece kalemin, bütün mevcudattan sadır olan ilimleri tartışmanın bir aracı olduğunu ifade etmektedir (Tehânevî, 1996: 1195).

Kalemin şekli ve neden yaratıldığıyla ilgili açıklamalar daha çok hadis ve tefsir kaynaklarında geçmektedir. Mesela Elmalılı bu kalemin nurdan yaratıldığını ve yerle gök uzunluğunda olduğunu söylemektedir (Yazır, 2001: 189). Aynı şekilde ilk dönem hadis kaynaklarında bulunmadığı halde sonraki döneme ait bazı eserlerde Hz. Peygambere atfedilen ve zayıf olarak değerlendirilen bazı rivayetlerde kıyamete kadar olacak şeyleri yazan kalemin nurdan yaratıldığı bildirilir (Yavuz, 2001: 244). Bu çerçevede İbn Kesîr tefsir kitabında, Taberî'den şu hadisi aktarır:

Nûn. Kaleme ve onunla yazılanlara andolsun ki”, kavlindeki Nûn, nurdan bir levhadır. Kalem ise nurdan bir kalemdir. Kıyamet gününe kadar olacak şeyleri yazar (İbn Kesîr, 1994b: 8030).⁷

Müellif, bu hadisin, Mürsel (Tabiinin sahabiye atlayarak Hz. Peygambere ilave ettiği hadis (Çakan, 1989: 132)) ve garîb olduğunu ifade ettikten sonra İbn Cüreyc'in nurdan yaratılan kalemin uzunluğunun yüz yıl olduğunu söylediğini bildirir. Yukarıda Elmalılı'nın aktardığı rivayete paralel olan bu ifadelerin aslında sembolik olduğu söylenebilir. Çünkü hem ayetlerde hem de hadislerde bu anlatım biçimine sık sık başvurulduğunu biliyoruz. Dolayısıyla burada asıl olan yaratılan ilk varlık ve halk edilecek bütün nesnelere vuku bulacak olayları

⁷ İbn Kesîr'in söylediklerini özellikle nurdan levha çerçevesinde destekleyen diğer müellifler şunlardır: Taberî, 2001: XXIII, 143-4; Kurtubî, 2006: XXI, 136; Râzî, 1981: XXX, 77.

başlangıçta levh-i mahfuza yazan ilâhî bir kalemin mevcut olduğuna inanılmasıdır. Buna göre yukarıda İbn Abbas ve başkalarına atfen ilâhî kalemin nurdan yaratıldığına ilişkin rivayetler aktarıldıysa da onun mahiyetine ve evsafına dair güvenilir bilgiler mevcut olmadığından, sadece varlığına inanıp mahiyetinin bilinemeyeceğini benimsemek daha uygun olabilir. Ebû Hanîfe'nin de içinde yer aldığı bir grup İslâm âlimi bu görüştedir. Nitekim Taberî, Tâhir b. Mutahhar el-Makdisî, Fahreddin er-Râzî, İbn Ebü'l-İz, İbrahim el-Bâcûrî gibi âlimler, İbn Abbas'tan nakledilen rivayete dayanarak ilâhî kalemin nûrânî büyük bir cisim olduğunu kabul etmişlerdir (Yavuz, 2001: 244).

V. Kaleme Andolsun ki!

İlginç olan zayıf tabir edilen hadislerde yaratılan ilk kalemin manevi boyutuna vurgu yapılırken ayetlerde daha çok insanı ilgilendirmesi bakımından maddî yönünü ön plana çıkaran bir anlayış mevcuttur. Özellikle Alak Suresi'nde "kalem kullanmayı öğretti" ifadesi ile insanların öğretim ve öğrenim vasıtası olarak kullandıkları maddî kalem vurgusu çok belirgindir. Buna göre Kur'an-ı Kerim'de genel anlam ifade edecek şekilde dört ayrı yerde kalem kelimesi geçmektedir. Dil açısından değerlendirdiğimizde ifadelerin ikisi tekil, ikisi de çoğul şekliyle (aklâm) yer alır. Tekil olarak kullanıldığı ayetlerin biri Kur'an'ın nazil olan ilk beş ayetinin dördüncüsüdür. Burada diğer dört ayetle bağlantılı olarak lütüfkârlığın en ileri mertebesiyle nitelenen Allah'ın insana kalem kullanmasını öğrettiği ifade edilir. (Alak, 1-4). Yani sadece kalemi ilk varlık olarak yaratması değil, aynı zamanda onu insana kullanmayı öğretmesi de insana verdiği en büyük hasletlerden biri olarak anlaşılmalıdır. Diğer ayette ise nun'a, kaleme ve yazdıklarına yemin edilerek Hz. Peygamber'in yüksek manevî değerlere sahip bir insan olduğu belirtilir ve inkârcıların alışlagelen şuursuz tepkilerinin sonucu olan delilik ithamıyla ilgisinin bulunmadığı vurgulanır. (Kalem, 1-4). Bu ayette kalem ve yazdıklarıyla Hz. Peygamberin mecnun olmadığı ifadesi arasında ilginç ve önemli bir bağlantı kurulmuştur. Ayrıca bu ayetin yer aldığı sureye Kalem Suresi adı verilir. Kalemin çoğul olarak geçtiği iki ayetin birinde ilâhî ilmin sonsuzluğu; yeryüzündeki ağaçların tamamı kalem, denizlerin de yedi katı daha arttırılarak mürekkep olması halinde bile ilâhî kelâmın yazmakla tükenmeyeceği şeklinde sembolize edilmiştir. (Lokman, 27). Diğerinde ise aklâm kelimesiyle yontularak yapıldıklarından kurada çekilen oklar kastedilmiş (Âl-i İmrân, 44) ve İsrâiloğulları'ndan hangisinin Hz. Meryem'i himayesi altına alacağını belirlemek için oklarla kura çektikleri haber verilmiştir. (Yavuz, 2001: 244). Bu dört ayetin üçü, kullandığımız anlamlarda (hem maddî hem de manevi anlamlar içerecek şekilde) kalemden bahsederken son ayette ise okların kaleme benzemesi yönüyle Arapça olarak ifade edilmesine (aklam) rağmen konumuzla herhangi bir alakası yoktur. Özellikle müfessirleri Kalem Suresi'nin ilk ayetiyle ilgili yorumları dikkat çekicidir:

Nun; kalem ve onunla yazılanlara and olsun ki, sen Rabbinin nimetine uğramış bir kimsesin, deli (cinlenmiş) değilsin (Kalem, 1-4).

Adı kalem olan surenin ilk ayetinde kaleme ve yazdıklarına and içilmektedir. Söz konusu olan Allah kelamı olduğu için yeminin ve üzerine yemin edilen nesnenin önemi daha da artmaktadır. Çünkü Allah bir şeye yemin etmekle onun değerini anlatmış oluyor. Aynı şekilde Kalem Suresi yine içinde kalem ifadesi geçen Alak Suresi'nden sonra indirilen ikinci sure olduğu gibi kalem de Kur'an'da kendisine yemin edilen ilk nesnedir. Yani Allah'ın ilk yemini kalem üzerinedir. (Toptaş, 2008: 27-28). Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda kalemlerle ilgili olarak Kur'an'da böyle bir vurgunun olmasının büyük bir önemi olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Özellikle de bu ayetin, kalemin ve yazının önemsiz olduğu bir toplumu hitap aldığını düşündüğümüzde onların alışkanlıklarını değiştirmeye yönelik bir tutum sergilediği söylenebilir.

Klasik müfessirler bu ayeti tefsir ederken genelde Taberî'yi takip ederek Hz. Peygamberden kalem ve nun ile ilgili rivayet edilen hadislerle konuyu açıklamışlardır. Özellikle “nun” harfinin anlamı çerçevesinde verilen örneklerin bir kısmı konumuzla yakından alakalıdır. Bu açıklamalara göre “nun” ya kalemin işlevini yerine getirmesini sağlayan divit (Taberî, 2001: XXIII, 143; Kurtubî, 2006: XXI, 136; Râzî, 1981: XXX, 77;) ya da kalemin bilgileri üstüne yazdığı nurdan bir levhadır (Taberî, 2001: XXIII, 144; Kurtubî, 2006: XXI, 136; Râzî, 1981: XXX, 77; İbn Kesîr, 1994b: 8030). Böylece Allah'ın emriyle yazmaya başlayan ilk kalem bilgileri bu levhaya yazmış olmalıdır ki; Kur'an'da levha olarak geçen ifade hadislerde levh-i mahfuz olarak geçmektedir.

Müfessirlerin “nun” için divit ve nurdan bir levha olduğu ifadesi kalemlerle bağlantısı olması bağlamında önemlidir. Mesela Taberî kalemi bilinen şekilde ifade ederek somut bir tanımlamada bulunur. Ardından kalemin yaratılmasıyla ilgili rivayet ettiği hadislerle atıfta bulunur. Devamında Nun ve Kalem birbirini tamamlayan iki unsur olarak onlarla zikir yazıldığını ifade eden hadisleri aktarır. Böylece divit, kalem ve bu ikisiyle yazılan kitap birbirini tamamlar ve Allah'ın aslında bu üçü üzerine kasem ettiği yorumunda bulunur (Taberî, 2001: XXIII, 143-8).

Râzî levhanın anlamını önce daraltır. Ona göre bu levhanın üzerine melekler Allah'ın emirlerini yazarlar. Böylece levha ilahi bir levha halini alır. Fakat hemen sonra yazma eylemine insanı da dahil eder. İnsan onunla büyük faydalar elde eder. Böylece surenin başındaki kasem hem kaleme hem kalemin yazmasına sağlayan divite hem de insanın yazdıklarına yapılmış olur (Râzî, 1981: XXX, 77). Böylece kalemin ve kalemin yazmasını sağlayan araçların önemi ilahi irade ile ortaya konmuş olmaktadır.

Hz. Peygamberin ümmi olduğu bilinmektedir. Ümmi olan bir peygambere yazılması gereken bir metin gönderiliyor ve bu metinde ilk emir oku emri, üzerine yemin edilen ilk nesne de okunabilmesi için gönderilen vahyi ve diğer bilgileri metne dönüştürme aracı olan kalemdir. Ayetin devamında kalemin yazdıkları üzerine de yemin edilmektedir. Çünkü Allah gönderdiği vahye muhatap olan insanları eğitmeyi amaçlamakta ve onların aldıkları vahyi kalemlerle metne

dönüştürmelerini ve onu bütün dünyaya yaymalarını istemektedir (Kutub, 1995: 517).

Ama son dönem müfessirleri çerçeveyi genişletip ayeti genel anlamda değerlendirmiş ve çok farklı yönlerden açıklama gayretine girmişlerdir. Huruf-i Mukattaa'nın geçtiği ilk sure Kalem Suresi'dir. (Yaşaraoğlu, 2001: 247). Genel görüşe göre Kur'an'ın icazına delil olduğu söylenen mukattaa harfleri hakkında İslam bilginleri birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Konumuzla alakalı olmadığı için onları buraya almadık, fakat Kalem Suresi de mukattaa harfiyle başladığı için konumuzla ilgili olan yorumlara değinmemiz gerekmektedir. Bazı müfessirler “nun” harfinin alfabenin bir harfi olduğu ve kalemin de onu yazdığı düşüncesinden yola çıkarak kalemle yazılardan kastedilen şeyleri, yani bütün harfleri ifade ettiğini söylemişlerdir (Kutub, 1995: 517). Burada söz konusu olanın sadece harfler değil, kalemin harfleri kullanarak yazdığı anlamlı veya anlamsız bütün şeyleri içerdiği kanaatindeyiz. Aksi halde sürekli bir halde tek tek harflerin – icaz olan vahyi hariç tutarsak – yazılmasının bir anlamı olmaz.

Yukarıda aktarılan rivayetlere göre “nun” harfinden maksat divit/mürekkep hokkasıdır. Böylece kalemin tamamlayıcı bir parçası ifade edilmiş oluyor ki; kalem bununla yazabilsin. Böylece müfessirler mürekkep olmadan kalemin, ilahi irade doğrultusunda vahyi metne dönüştürmesinin imkânsız olduğunu düşünmüşlerdir. Aslında kalemin gelişim tarihi göz önünde bulundurulduğunda, mürekkep ya da hokkanın sonradan ortaya çıkan yazı materyalleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ayette geçen “nun” harfini hokka veya mürekkep olarak ifade etmenin anlamı daraltacağı düşünülebilir. Ayrıca kalem mürekkep veya diğer yazı materyalleriyle sınırlandırmak ilk dönem insanlık tarihi açısından da yetersiz bir açıklama olacaktır. Çünkü insanlar bir dönem sadece sivri taşları kalem yerine kullanmışlardır. Dolayısıyla anlamı geniş tutmak hem kalem hem de ilintili olan içerimlerini kapsadığını düşünmek daha anlaşılır olacaktır.

Ayetin devamında kalemin yazdıkları üzerine de yemin edilmektedir. Demek ki ayette ifade edilen kalemin yazdıkları rastgele yazılmış değersiz şeyler değildir. Kalem, yazma ve okuma kavramları, her yönden İslam'ın/İslam medeniyetinin içine işlemiştir. “İslam âleminde siyasi, iktisadi, kültürel faaliyetler büyük ölçüde yazılı kelama bağımlı olmuştur. Bir Müslüman elbette okuma yazma bilmeyebilir, ama dini bir kültürel sistem olarak İslam'ı; metin, yazma ve okuma edimlerini içermeyen bir şekilde tasavvur etmeye imkân yoktur. Tarihsel olarak metin kelimesi ister el yazması olsun ister matbu, edebi olsun ya da olmasın, kayıt altına alınmış bir belge anlamında kullanılagelmiştir.” (Shick, 2011: 9-10).

Metin iki türdür. İlki doğrudan Allah'ın “Ol!” emriyle meydana gelen kâinat metni. İkincisi de yine Allah'ın ol emriyle meydana gelen ve Allah'ın yarattıklarından ilki olan kalem tarafından ilahi irade doğrultusunda oluşturulan yazılı metindir. İlahi iradeyi yansıtan bu yazılı metni yorumlayarak anlamaya

çalışan insan, anladıklarını yine kalem vasıtasıyla metne dönüştürmekte böylece kalem insanın ayrılmaz bir parçası olmaktadır. Aynı şekilde insan kâinat metnini aynı ilahi kelamda olduğu gibi anlayıp yorumlama çabasına girmekte, onunla ilgili vardığı sonuçları da kalem sayesinde kalıcı bir metne dönüştürmekte, böylece biriken ilimi gelenek insan varlığının önemli bir parçası haline getirmektedir.

Sonuç

Klasik İslam tarihçileri genel anlamda tarih anlatılarını tevhid merkezli bir anlayış üzerine bina etmişlerdir. Bu anlayışın bazı yansımaları olmuştur. Bunlardan en önemlisi yaratılış temelli bir tarih tasavvurunun ortaya çıkmış olmasıdır. Dolayısıyla klasik İslam tarihçileri buradan yola çıkarak dünya tarihi eserlerinde yaratılan ilk şeyin ne olduğu konusunu tartışmışlardır. Makalede söz konusu edilen İslam tarihçilerinin yaratılan ilk varlığın kalem olduğu tartışmaları irdelenmiştir. Buna göre çalışmada fikirleri aktarılan klasik İslam tarihçilerinin yaratılan ilk varlığın kalem olduğu noktasında ortak bir anlayış geliştirdikleri söylenebilir. Fakat makalede söz konusu edilen kalemin mahiyetiyle ilgili farklı yorumlar yapılmış, özellikle hadis temelli aktarılan rivayetlere dayanılarak yaratılan ilk kalemin fiziki boyutundan ziyade manevi boyutu ön plana çıkarılmıştır. Böylece yaratılan ilk varlık olarak kalem, insandan ziyade, Allah ile ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Diğer yandan K. Kerim’de konuyla ilgili ayetlere bakıldığı zaman kalemin hem yaratan hem de yaratılan bağlamında maddi ve manevi boyutunun birlikte işlendiği görülmektedir. Fakat yine de bu ayetlerde insana dönük olan somut/maddi yönü ön plandadır.

İslam medeniyeti tarihi bağlamında düşünüldüğünde Klasik İslam tarihçilerinin yaratılan ilk varlık olarak kalemi tasavvur etmeleri büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü Kur’an, cahili/cahiliye bir topluma gönderilmiştir. Bu toplumda edebiyat zirvede olsa da Hz. Peygamber, hikmetin ve kalemin değerinin olmadığı bir toplumla karşı karşıyaydı. Dolayısıyla hem inen ilk ayetlerde hem de sonrasında bu konuda devamlılığın sergilenmesi İslam’ın mevcut dinlerden ve kültürlerden farkını ortaya koymuştur. Böylece İslam’ın müntesipleri kadim tevhid geleneğinin yeni temsilcileri olarak cahiliye toplumuna alternatif yeni bir inşa süreci başlatabilmiştir. Tarihi süreç içerisinde bakıldığında bu inşanın en önemli unsurlarından birinin de kalem olduğu görülecektir. İlahi iradenin insanlık tarihine yaptığı bu müdahale/tasarruf büyük sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Nitekim oluşan yeni toplumsal yapı dünyanın büyük bir kısmının dönüşümünü sağlamıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; İslam dini kitabi bir dindir. Kitabî olan bir din için kalem ve yazının önemli olması gerektiği muhakkaktır. Nitekim hem K. Kerim’deki ayetlerde hem de Hz. Peygamberin uygulamalarında bu iki unsura gereken önemi göstermişlerdir. Klasik İslam tarihçileri de bu iki kaynaktan istifade ederek tarih tasavvurlarını oluşturmuş ve kalemi bu tasavvurun başköşesine oturtmuşlardır.

Kaynakça

- Ağarı, M. (2004). *İslam Tarihine Metodolojik Bir Yaklaşım: Tarihte Yer ve Zaman Sorunu*. İstanbul: Bilge Adam.
- Ahmed b. Hanbel (2001). *Müsned* (cilt 37), (Thk. Komisyon). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Beğâvî (1983). *Şerhu's-Sünne* (cilt 1), (Thk. Şuayip el-Arnaut). Dimaşk: el-Mektebü'l-İslâmî.
- Beyhâkî (2003). *es-Sünenü'l-Kübrâ* (cilt 9-10), (Thk. Muhammed Ata). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Buhârî (1959). *et-Târîhu'l-Kebîr* (cilt 5-6), (Thk. Haşim en-Nedvî vd). Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye.
- Buhârî (2002). *Sahihü'l-Buhârî*. Dimaşk: Dâr İbn Kesîr.
- Çakan, İ. L. ve Eroğlu, M. (1988). Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 1). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Derman, M. U. (2001). Kalem. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt. 14). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Ebû Dâvûd (2009). *Süneni Ebi Dâvud* (cilt 7), (Thk. Şuayip el-Arnaut). Dimaşk: Dârü'r-Risâle el-Alemiye.
- Fahreddîn er-Râzî (1981). *Mefâtihu'l-gayb* (cilt. 30). Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbn Ebi Hatim er-Râzî (1952). *el-Cerh ve't-ta'dil*, (cilt 2, 3, 4, 9). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabi.
- İbn Ebi Şeybe (2004). *el-Musânef* (cilt 13), (Thk. Hamed el-Cuma). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Hacer el-Askalânî. (1909). *Tehzîbü't-Tehzîb* (cilt 1, 4). Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye.
- İbn Hibbân. (1991). *el-İhsân fî takrîb Sahîh İbn Hibbân* (cilt 14), (Thk. Şuayip el-Arnaut). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Hibbân. (1973). *Kitâbü's-Sikât* (cilt 8), (Thk. Muhammed Abdulmuîd Han). Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye.
- İbn Kesîr. (1994a), *Büyük İslam Tarihi* (cilt. 1), (M. Keskin, Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr. (1994b). *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerim Tefsîri* (cilt. 16), (H. B. Karlığa-B. Çetiner, Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzûr (1999). *Lisânü'l-'Arab* (Nşr. Emin Muhammed Abdülvehhâb Muhammed es-Sâdik el-Ubeydî). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabi.
- İbnü'l-Esir (2008). *İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, (cilt. 1) (A. Ağırakça, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İclî. (1984). *Târîhu's-Sikât*. Mekke: Dârü'l-Bâz.
- Kurtubî (2006). *el-Câmi'u'l-ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: er-Risâle.
- Kutub, S. (1995). *Fi Zilâli'l-Kur'ân* (cilt. 11), (Tercüme Kurulu). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Mevdudî, Ebu'l-Al'a. (1996). *Tefhîmü'l-Kur'an* (cilt. 7), (Tercüme kurulu). İstanbul: İnsan Yayınları.

- Müslim (2006). *Sahîh-i Müslim* (cilt 2), (Thk. Muhammed el-Fâriyâbî). Riyad: Dâr Tayyibe.
- Opperman, S. (2006). *Postmodern Tarih Kuramı*. Ankara: Phoneix.
- Özçelik F. (2017). *İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dil'deki Metodu*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Özşenel, M. (1998). İlk Yaratılan Varlık Konusunda Rivayetler. *Divan*, 1, 171-189.
- Râgıp el-İsfahânî (2012), *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü* (Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu,Çev.). İstanbul: Çıra.
- Schick, İ. C. (2011). *Bedeni Toplumu Kainatı Yazmak* (P. Tünaydın, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taberî. (1991). *Millîyetler ve Hükümdarlar Tarihi* (cilt. 1), (Z. K. Ugan, A. Temir,Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Taberî. (2001). *Tefsîrü't-Taberî Câmî'u'l-beyân an te'vîli âye'l-Kur'ân*. (cilt. 13). (Abdullah et-Türkî, Thk.). Kahire: Dâr Hicre.
- Tehânevî, (1996), *Keşşâfû İstîlâhâtî'l-fünûnve'l-'ulûm* (cilt 2), (Thk. Ali Dahrûc). Beyrut: Mektebetu Lübnan.
- Tirmizî (1996). *el-Câmî'u'l-kebîr* (cilt 5), (Thk. Beşşar Maruf). Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmi.
- Toptaş, M. (2008). *Kuran-ı Kerim Şifa Tefsiri* (cilt. 8). İstanbul: Cantaş.
- Uludağ, O. (2006), *Kalemin Milyon Yıllık Tarihi*, OLD.KEŞFETMEKİCİNBAK web sitesinden 15 Temmuz 2016 tarihinde <http://old.kesfetmekicinbak.com/yazarlar/oktayuludag/02924/> adresinden erişildi.
- Yaşaroğlu, K. (2001). *Kalem Suresi. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. 24). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Yavuz, Y.Ş. (2001). *Kalem. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. 24). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Yazır, E. H. (2001). *Hak Dîni Kur'an Dili* (cilt. 8). İstanbul: Yenda.
- Zehebî (1956), *Tezkîretü'l-huffâz*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye.
- Zehebî. (2006). *Siyerü alâmi'n-nübela* (cilt 12). Kahire: Dârü'l-Hadis.